Козловець М. А.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ІМПЕРАТИВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Різке загострення міжнародної обстановки у сучасному глобалізованому світі, сплески насильства, що відбулося останнім часом, змушують суттєво скоригувати підхід до проблеми толерантності. Досі основна увага приділялася пошуку форм і методів, за допомогою яких можна перевести відкриті зіткнення, що супроводжуються насильством, у переговорні процеси.

Як свідчить історичний досвід людства, питання мирного співіснування різних світових культур, релігій та політичних систем стають проблемними, навіть унеможливлюються без врахування принципу толератності. Принцип толерантності створює найкомфортніші умови існування людей у соціальному оточенні, дозволяє зберігати мир, стабільність і правопорядок, продуктивно взаємодіяти і творити, врегульовувати соціальні конфлікти, оскільки він містить ціннісні елементи і механізми, що зближають та збалансовують інтереси та прагнення одних із потребами та цілями інших [2, с. 892–893].

Змістовно структура толерантності включає чотири значимі аспекти: *моральна складова*, яка найбільше виявляє себе в усвідомленому виборі позиції гуманістичного трактування людської самоцінності та індивідуальності, у визнанні рівності людей, у їх вітальних правах і природних свободах; *соціальна основа* – загальні уявлення про суспільство як складну системну цілісність, що має множину підсистем різного рівня й складності та може характеризуватися мультикультуалізмом; *правові засади*, які передбачають нормативно-правове забезпечення у державному механізмі легітимного, рівного права кожної людини на самореалізацію в її життєвих практиках, у приватній й публічній сфері; *політична сутність* – передбачає закріплення такої суспільно-політичної системи, де діє комплекс незалежних, взаємоконтролюючих інститутів (держави – публічної політики – громадськості), які доповнюють й одночасно врівноважують одне одного [2, с. 893].

Толерантність, принципи якої (свобода, демократія, повага до прав людини та ненасильство) були розвинені у космосі західної індустріально-ринкової цивілізації і поширювалися протягом Нового часу та набули назви загальнолюдських цінностей тривалий час виступали основою для документів міжнародного співтовариства. Однак сьогодні, толерантність та ненасильство, котрі були призначені стати базовими для світової спільноти, так і не стали засадничими принципами міжнародних відносин в умовах турбулентності геополітичних процесів.

Толерантність – це позиція нестійкої рівноваги, перехідний стан від конфлікту, що виливається в насильство, до взаєморозуміння та співпраці. Толерантність завжди нестійка, оскільки вона виникає у конфліктній ситуації, а конфлікт складний і відрізняється гостротою. І толерантність як така аж ніяк не вирішує цей конфлікт, не усуває його причин, не знімає протиріччя між конфліктуючими сторонами. Вона лише переводить

конфлікт у відносно мирне, ненасильницьке русло. Сторони конфлікту залишаються на своїх вихідних позиціях, вони лише відмовляються від збройної боротьби, конфліктне протистояння продовжується за столом переговорів.

За такого підходу стан толерантності як перехідний не може бути самоціллю. Залишатися тривалий час в такому проміжному стані неможливо: якщо немає руху вперед, до взаєморозуміння та співпраці, неминуче зісковзування назад, до відкритого конфлікту, який може розгорітися з ще більшою жорстокістю і перетворитися у війну. При цьому відсутність війни ще не означає миру. «Гаряча» війна переходить у «холодну» і ведеться доти, доки існує образ ворога.

Конфлікт, перенесений із поля «гарячої» чи «холодної» війни за стіл переговорів, може розвиватися за двома основними сценаріями. Перший – сценарій, коли одна із сторін, нав'язавши опоненту військове перемир'я, продовжує добиватися своєї перемоги іншими, «ненасильницькими» засобами. Зазначимо, що економічна експансія чи блокада, масоване насаджування свого способу життя на території вчорашнього ворога під прикриттям переговорів навряд чи можна вважати формами ненасильницького мирного співіснування. Це лише інші, невоєнні способи домогтися від противника капітуляції. Точно таким же способом примусу до капітуляції є використання своєї переваги в аргументації, що досягається шляхом нав'язування опоненту змагання на своєму інформаційно-культурному полі, за своїми правилами, виступаючи одночасно і стороною, що змагається, і арбітром, що визначає переможця.

Іншими словами, перший сценарій передбачає розуміння толерантності як засобу забезпечення перемоги над противником без використання насильницьких засобів, а економічною або інтелектуальною потужністю, перемога тут рівнозначна втраті супротивником його ідентичності, відмови від своєї системи життєвих цінностей; другий – спрямовується не до перемоги, а до встановлення стійкого співробітництва з вчорашнім противником. Так само, як і перемога може бути забезпечена лише за умови спільних дій представників армії, економіки, політики та культури, співробітництво також може бути досягнуто лише за реалізації єдиної життєвої стратегії представниками всіх цих основних родів людської діяльності.

Реакція на терористичні удари, що спостерігалася в усьому світі, переконливо продемонструвала, що «загальнолюдські цінності», колись

відкриті та обґрунтовані у космосі європейської культури Нового часу, поділяються далеко не всіма. Йдеться не тільки про так звані «країни-ізгої», не лише про екстремістськи налаштовані кола в мусульманських країнах. Нинішня ерозія системи міжнародних відносин та її основного суб'єкта – «держави – нації» провокує зміну принципів політичної організації сучасних суспільств, руйнує традиційні зв'язки між його окремими осередками.

Змінюються самі принципи, на яких протягом трьох з половиною століть ґрунтувався фундамент систем та підсистем міжнародних відносин. Супутніми процесами глобалізації є міжцивілізаційні та міжрелігійні виклики. Їх похідними стали прояви цивілізаційної, релігійної, етнічної, расової нетерпимості, що підривають основи людського співжиття. І навпаки, формування толерантної поведінки у цих сферах перетворюється на основний позитивний відгук на виклики глобалізації.

Російсько-українська війна, протестні акції в європейських країнах (Франція, Італія, Іспанія та ін.) актуалізували проблему толерантності у міжнародних відносинах. Серед сценаріїв розвитку міжнародної обстановки загрозливо актуальними стають прогнози С. Гантінгтона, який у 90-х рр. XX ст. передбачав цивілізаційні та релігійні війні [1, с. 226–387]. Але й за іншого сценарію світових подій проблема толерантності не втрачає свого значення.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що простір культури толерантності у міжнародних відносинах на початку XXI ст. стає однією з найважливіших умов подальшого існування людства, а можливо, і живої природи Землі. Проблеми впровадження культури толерантності у міжнародні відносини давно ставляться до порядку денного міжнародним співтовариством, насамперед ООН, ЮНЕСКО та неурядовими організаціями. Проте з упевненістю можна констатувати, що сьогодні утверджується примат сили над толерантністю у міжнародних відносинах. Немає ілюзій щодо зміни ієрархії відносин між державами та їх коаліціями в найближчому майбутньому. Не задоволені своєю світовою роллю нові демографічні та економічні гіганти, «тихоокеанські тигри» – Китай, Індія, Пакистан.

Поняття міжнародної стабільності розглядається теорією міжнародних відносин як динамічна (рухлива) рівновага сил. Стабільність систем забезпечується складним механізмом стримувань та противаг, який забезпечує стан динамічної (рухливої) рівноваги сил. Світ, що не ґрунту-

ється на динамічній рівновазі сил, стає дедалі тендітнішим, ненадійним і менш передбачуваним. Як не парадоксально, збільшується кількість несподіваних сценаріїв розвитку світових подій, і найсумнішим є те, що в умовах нестабільної системи навіть найбільш екстравагантні з них отримують шанс на реалізацію.

Ще у 20-х роках XX ст. іспанський філософ Ортега-і-Гассет стверджував, що у зіткненні цивілізації і варварства перемогу неминуче здобуде друге, оскільки не обмежує себе в методах сентиментальними дурощами на кшталт гуманізму та честі, та й взагалі варварство завжди – зле і рішуче [5, p. 427–430]. Сьогодні традиційна для Заходу манера видавати бажане за дійсне вкотре зіграла з сентиментальними європейцями злий жарт.

Зафіксованим фактом стає ослаблення детерміністських зв'язків між традиційними суб'єктами міжнародних відносин. Підриваються інститути міжнародного права, що складалися протягом століть. В односторонньому порядку анулюються міжнародні договори, які підтримували міжнародну безпеку та контролювали гонку озброєнь, прийняті етичні норми відносин між суб'єктами міжнародних відносин. Втрачається довіра до основних інститутів сучасної системи міжнародних відносин, у діяльності яких дедалі більше проявляється кон'юнктурна вибірковість. Розпад колишньої системи міжнародних відносин супроводжується зростанням етнічних конфліктів, міжнародного тероризму, нестриманістю і використанням надмірної сили сильних щодо слабких суб'єктів міжнародних відносин.

Багатьма політиками і дослідниками висловлювалася впевненість, що XXI ст. буде мирним. Вірогідність війни повністю виключалась на тій підставі, що розвиток європейської цивілізації – промисловості, науки та техніки – унеможливив війну. На жаль, початок XXI ст. не виправдав цих оптимістичних прогнозів, більше того, починають домінувати саме песимістичні прогнози.

Толерантність, як і будь-який моральний ідеал, має межі. Адже будь-який ідеал включає певний моральний принцип або становище, що є частиною його виправдання і виключає деякі речі як такі, що не виправдовуються і не захищаються ідеалом, оскільки вони знаходяться поза сферою його дії. Тому моральний ідеал толерантності зовсім не вимагає від нас примирення з усім, що існує. Навпаки, цей ідеал встановлює певні обмеження. Слід відкидати все, що суперечить самому ідеалу то-

лерантності. Положення про те, що потрібно толерантно ставитися до руйнації толерантності, просто внутрішньо суперечливе.

В умовах неоднозначності нинішньої ситуації у світі, руйнації міжнародного правового порядку, що склався в результаті Другої світової війни, геополітичних розломів та заяв про «кінець» глобалізації, остання як процес все ж продовжується. Одним із її елементів і як результат ущільнення відносин між регіонами, країнами і культурами є міграція – поява у колись відносно монокультурних суспільствах потужних інокультурних анклавів. Це призвело до появи паралельних культурних світів в межах одного політичного об'єднання, яким є національна держава. Останнє, у свою чергу, викликало порушення солідарності, згуртованості суспільства, що потягло за собою зростання недовіри, напруженості й конфліктності в європейських політичних націях.

Про можливість такого повороту в політичній культурі демократичних, зокрема в європейських, країнах попереджали дослідники політичних і культурних процесів. Так, Тіло Сарацин, розглядаючи економічні, соціальні та освітні проблеми, їхнє коріння вбачає не лише в старінні населення Німеччини та депопуляції країни, а й в імміграції в німецьке культурне тіло вихідців із мусульманських регіонів сучасного світу.

В умовах глобалізації і поширенні міграції при дефіциті робочої сили на європейський континент хлинули маси із колишніх колоній. Пізніше ситуація ускладнилась у зв'язку зі зростанням кількості біженців від війн. Значно зросла неконтрольована міграція, якій сприяла гуманітарна та соціальна політика європейських країн, що розбудували у себе соціальні держави. В результаті масового напливу мігрантів з інших культур, особливо з мусульманських країн, незважаючи на інтеграційні заходи, які проводять європейські уряди, в деяких містах Європи нові іммігранти складають суттєву частину громад. Корінне населення поступово перетворюється у національну меншину на своїй батьківщині.

Сьогодні Росія розв'язала жорстоку й несправедливу війну проти України та українців. Російсько-українська війна не лише продемонструвала проблеми агресивної російської політики на пострадянському просторі, а й висвітлила правові, інституційні, організаційні та функціональні аспекти існуючої системи світоустрою та світопорядку на глобальному та регіональному рівнях. Україна сьогодні боронить не тільки суверенітет і територіальну цілісність, національну ідентичність і демократичні цінності, а й міжнародне право та систему безпеки європейської цивілізації.

Отже, світ стоїть на порозі фундаментальних змін у глобальній архітектурі міжнародних відносин і безпеки. Ліберальний міжнародний порядок, який формувався десятиліттями після Другої світової війни, переживає найглибшу кризу за всю свою історію. Натомість набирає обертів застаріла концепція геополітичних сфер впливу, яка в минулому неодноразово призводила до кровопролитних конфліктів. Однак навіть у тому випадку, якщо толерантність приречена на маргінальні позиції, вона є одним із чинних факторів міжнародних відносин, передумовою їх стабільності. Отже, немає ілюзій щодо зміни ієрархії відносин між державами та їх коаліціями в найближчому майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Переклад з англ. Наталії Климчук. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
2. Герасіна Л. М. Толернтність. *Соціологія права: енциклопедичний словник* / [Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2020. С. 892–894.
3. Сарацин Т. Німеччина сама себе руйнує. Як ми ставимо на кін долю нашої країни. Київ: Темпора, 2016. 762 с.
4. Goodwin M. Suicide of a Nation: Immigration, Islam, Identity. London: Northstar, 2026. 208 p.
5. Ortega y Gasset J. Notas de vago estio. *Obras Completas*. Tomo II (1916–1934). Eptima edicion. Madrid: Revista de Occidente, 1963. P. 415–450.